

Varnæssalmebogen 1717

Af Jørn Jørgensen

INDLEDNING

»Der opstode vel under Christian 6. Stridigheder mellem Orthodoxe og Pietister; Orthodoxerne kaldte Pietisterne Sværmere, og Pietisterne Orthodoxerne for Uigienfødte, og man stiklede paa hinanden fra Prædikestolene«. ¹

Varnæssalmebogen, vi skal beskæftige os med i det følgende, har som ethvert kært barn mange navne. Når den her kaldes Varnæs-Psalmebogen, er det, fordi den er bedst kendt under denne titel, som den har fået efter det sogn, hvor dens udgiver var præst. Efter udgiveren kaldes den også stundom for Ægidii Psalmebog, eller efter trykkestedet for Flensborg-Psalmebogen, hvilken titel dog rent praktisk er ubrugelig, da salmebogen hermed let forveksles med en anden af dette navn. ² På titelbladet kaldes den slet og ret for »En nye Psalmebog«.

Som vi senere skal se, havde Varnæs-Psalmebogen en ret nøje afgrænset udbredelse, og dette er vel en af de vigtigste årsager til, at den ikke ret ofte har været genstand for en nøjere behandling i de 250 år, der er gået, siden den udkom. I de fleste afhandlinger om Sønderjyllands historie, der omfatter også denne periode og er af et vist omfang, er Varnæs-Psalmebogen nævnt, men ofte heller ikke mere, og kun to gange har den kvantitativt været genstand for en selvstændig behandling: 1. gang af biskop Valdemar Ammundsen i artiklen »Varnæs-Salmebogens historiske Situation« og 2. gang af dr. theol. H. Hejselbjerg Paulsen i disputatsen »Sønderjydske Psalmesang 1717–1740«.

Forholdet må siges at være så meget mere interessant, som Hejselbjerg Paulsens afhandling er et svar til Valdemar Ammundsens artikel – 26 år senere; disse to forfattere står imidlertid overfor hinanden med vidt forskellige opfattelser på i hvert tilfælde to ret væ-

sentlige punkter: 1. hvorledes Varnæs-Psalmebogen skal placeres teologisk; 2. hvorledes udgiverens forhold til Kingo's salmebog var.

Vedrørende punkt 1. skriver Ammundsen »Her (dvs. mellem 1701 og 1717) må der være sket en forandring med ham (nemlig Ægidius) under indflydelse af pietismen, som begyndte at komme ind«,³ medens Hejselbjerg Paulsen skriver: »Han (nemlig Ægidius) undgår – tidens mange pietistiske psalmer«,⁴ »den gudsfrygt, som kommer til orde i psalmerne, er mere i pagt med den gammellutherske end med den frembrydende pietisme. Bogen indeholder arven fra den gamle tid suppleret op med et mindre antal psalmer fra senorthodoksens tid, men så godt som ingen eller slet ingen af pietismens psalmer«,⁵ eller det hedder slet og ret: »Men alt dette er jo heller ikke pietisme«. ⁶

Om forholdet mellem Kingos salmebog og Ægidii udtaler Ammundsen: Vi kan nu »bestemme Varnæs-psalmebogens historiske stilling. Den er tænkt som et slesvigsk modstykke til Kingos salmebog, som man fandt for dansk, og som ikke tilfredsstillede den begyndende pietisme«. ⁷ I direkte modsætning hertil udtaler Hejselbjerg Paulsen: »Hverken Ægidius eller nogen anden i kredsen omkring den nye psalmebog har tænkt på at skabe et bevidst modstykke til Kingos psalmebog, som jo slet ikke var autoriseret i Slesvig, men man gik netop sin egen vej, dels af nødvendighed, dels ud fra sit eget nedarvede syn på psalmetekst og psalmesang«. ⁸

Hermed er da de to nævnte forskeres stilling til disse væsentlige problemer stillet op overfor hinanden, og vi skal i det følgende blandt andet prøve at tage stilling til, hvem af dem, der i de enkelte tilfælde tilsyneladende har ret.

ÆGIDIUS

Det var på hin tid ganske almindeligt, at især lærde mænd forsøgte at latinisere deres navn. Dette studeres ganske udmærket, når man kikker på de forskellige kirkers præstetavler. Ofte har man vel, hvis der var en nærliggende lighed eller det gav en association, taget et navn, der udviste et forbillede. Hvorvidt Ægidius har gjort det, vides ikke – og kommer heller ikke mere for dagen. Men navnet Ægidius kan siges at være med tradition indenfor kirkehistorien.

Ægidii⁹ døbenavn er Bertel eller Barthold Christian Gjødese, og han er født 1673 i Bylderup, hvor hans fader var præst. Ægidius var, især gennem moderen, i slægt med en stor del af de omliggende sognes præster,¹⁰ og hans brødre var da også præster i visse af hans nabosogne. Efter endt uddannelse i Kiel kom Ægidius til Varnæs 1701, hvor han indgik ægteskab med den derværende præsteenke, som tidens skik var. I dette embede døde han 1733.¹¹

Af litterær produktion fra Ægidii hånd kendes foruden Varnæs-Psalmebogen kun et bidrag til Ehren-Pyramid fra 1700, et minde-skrift over en afdød provst.

Når Hejselbjerg Paulsen på forskellig måde godtgør, at Ægidius ikke har lært eller i synderlig grad mødt pietisme i Kiel, er denne på-stand meget tvivlsom.¹² I Kiel var Kortholdt professor og af en meget stor indflydelse indtil sin død i 1694. Det er imidlertid oplyst, at denne Kortholdt bl. a. i 1680'erne henviste salmedigteren Breithaupt, der studerede i Kiel, til Spener. Dete vil altså sige, at Kortholdt har været venlig stemt overfor pietisterne. I 1694 havde Ægidius været i Kiel et årstid,¹³ hvorfor han sikkert ikke alene har haft mulighed for at høre professor Kortholdt, men ganske afgjort har mødt nogle af hans tilhængere og derigennem vel stiftet bekendtskab med pietismen, for Kortholdt har næppe været den eneste i Kiel, der havde denne indstilling.

BAGGRUNDEN FOR OG FORMÅLET MED VARNÆS-PSALMEBOGEN

At Ægidius og hans hjælpere har haft et formål, følt at skulle op-fulde en mission med udsendelsen af Varnæs-Psalmebogen må betrag-tes som selvfølgeligt; spørgsmålet er blot, hvor hovedvægten for dem har ligget.

Grunden til, at man så længe bevarede tysk som kirkesprog, er uden tvivl, som Hejselbjerg Paulsen bemærker, at tysk var og gennem en lang tradition havde været det kultiske sprog – og så skulle det også vedblive at være det. Det er således et ret almindeligt fænomen, at et sprog, der først har vundet fodfæste som kultsprog, meget sjældent er til at rokke fra denne plads igen.¹⁴ Dette er vel også en af de væsentligste årsager til, at kirkeritualet af 1685 ikke blev indført i den her behandlede del af landet. Også på salmebogens område her-

skede en vis forvirring, ikke mindst i menighederne, der havde dansk kirkesprog,¹⁵ da der var ikke mindre end fire salmebøger i brug omkring århundredskiftet.¹⁶

Imidlertid havde man endnu på denne tid de fleste steder ved gudstjenesterne et vist antal af faste salmer, som man så vekslede imellem; dette udvalg kunne vel sagtens begrænse sig til en snes stykker, hvortil så kom salmerne til de kirkelige handlinger, dåb, vielse, begravelse. Det var således et meget begrænset udvalg af salmetraditionen, menigmand havde kendskab til; men dette kunne han til gengæld også udenad. Disse salmer kunne stundom blive sunget på tysk af den ene del af menigheden og på dansk af den anden del i skøn forening. På denne måde opstod der ingen problemer med at lære menigheden nye tekster eller melodier, og de mange, der ikke kunne læse, havde ingen vanskeligheder med at følge med.¹⁷

Først da salmerne gennem konventikler blev et helt anderledes led i fromhedslivet, kom de også for alvor ind i kirkerne som afvekslende led, og dermed må de for menigheden simpelthen have fået et helt nyt liv og en ny mening.

Til alt dette kommer den politiske situation, som uden tvivl har været medvirkende til, at Ægidius følte trang til at udgive en dansk-sproget salmebog, da Kingos fra 1699 ikke var blevet autoriseret eller anerkendt i hertugdømmerne. Uden at give Valdemar Ammundsen ret i hans udtalelse om, at der »bag Varnæs-Salmebogen (var) et rent politisk motiv«,¹⁸ vil jeg dog give ham ret i, at man måtte »indrette sig på alle eventualiteter, hvis man ville have salmebogen frem«,¹⁹ altså at litaniet, bønnerne og salmerne skulle kunne passe til såvel den danske øvrighed som til den tyske, alt efter hvem af dem, hertugdømmerne ville komme til at tilhøre, da man under hele arbejdet med Varnæs-Psalmebogen var under den Store nordiske Krigs lunefuldheder, hvor Gottorp gik over på det svenske parti imod Danmark. Ingen kunne på det tidspunkt være sikker på, at det skulle lykkes den danske konge, Frederik IV, at samle hele Sønderjylland under sin trone ved krigens afslutning i 1721.

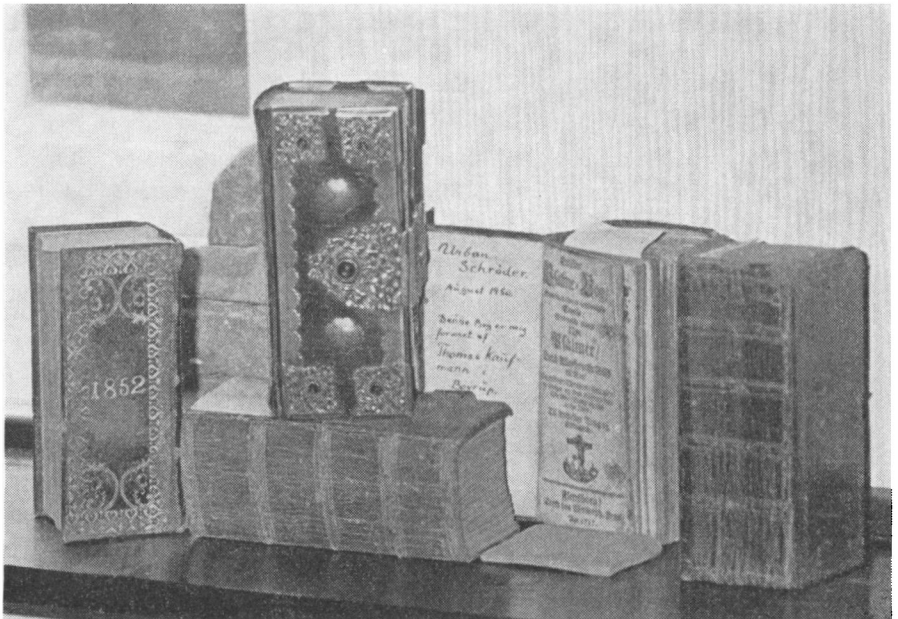
Man kan ikke uden videre påtvinge en befolkning en salmebog med kun danske, for den hovedsagelig ganske ukendte salmer, når den er vant til at synge nogle ganske bestemte, og det de fleste steder på tysk. Ydermere havde sønderjyderne ikke nær samme kendskab til Kingo, som man dog havde mange steder i det egentlige kongerige.

Ud fra disse kriterier er der egentlig ikke nogen grund til at stille spørgsmålet, hvorfor Kingos salmebog ikke vandt samme udbredelse i Sønderjylland, som den opnåede i kongeriget.²⁰ Det var simpelthen noget helt fremmed for befolkningen, og det var sikkert i højere grad modstand fra folket end fra Gottorp, der bevirkede, at Kingo ikke blev indført ret mange steder.

Også denne afstandtagen fra Kingos salmebog må med i betragtningen, når man kikker på baggrunden for og formålet med Ægidii udgivelse og hans »gode og forneme Venners Tilskyndelse« dertil, se fortalen pg. 2 (Tillæg 1).

Uden tvivl har denne kreds bag En nye Psalme-Bog villet råde bod på mange af disse forhold. Med Varnæs-Psalmebogen håbede man altså at kunne opnå følgende:

1. At der skabtes en salmebog til brug i Sønderjylland.
2. At der skulle være en dansk-sproget salmebog, så man ikke var nødt til at afsynge de gode salmer på tysk, jfr. fortalen pg. 3.
3. At dette kunne blive en salmebog, der dækkede store dele af Sønderjylland, så man hermed opnåede en vis ensartethed, i lighed med den, Kingos salmebog havde bibragt kongeriget.



En samling af Varnæssalmebøger, tilhørende pastor Urban Schröder, Varnæs.

4. En salmebog, der kunne bruges på samme måde som den tysk-sprogede Gottorp 1712.
5. En salmebog, hvor »Mand har undslaaet sig fra alle høje Ord og Maader at tale/ og rettet sig/ eftersom den Enfoldige kunde begribe det med Enfoldighed og Tydelighed«, jfr. fortalen pg. 4.

VARNÆS-PSALMEBOGENS YDRE FREMTRÆDEN

Varnæs-Psalmebogens fulde titel og titelblad ser således ud:

En Nye
 Psalme-Bog/
 Som indeholder de sædvanligste
 Gamle/
 Som ogsaa mange
 Nye
 Psalmer/
 Dend allerhøjeste Gud
 til Ære/
 Og enhver Christen/ som gier-
 ne siunger og lover HERren med
 Psalmer/ Sange og aand-
 delige Viser/
 Til nyttelig Brug og
 Opbyggelse

Flensborg
 Trykt hos Christoph. Fogel/
 Aar 1717.

Bogens mål er 15,5 × 7,5 × 5,5 cm; disse mål vil få nogen betydning ved vor bestemmelse af forlæg.

Varnæs-Psalmebogen indeholder 415 nummererede salmer²¹ på ialt 1018 paginerede sider; de allerfleste salmer har melodiangivelse og/ eller den originale titel, oftest tysk, over selve salmen. Der er aldrig anført navn eller signatur på den oprindelige forfatter eller senere bearbejdere, sådan som tilfældet er i andre salmebøger, f. ex. Ratzeburgs, Hamburg 1703, og »Eines Sämmtlichen Stadt-MINISTERII zu Halle . . . Gesang-Buch«, 1715.

Efter titelbladet findes »En liden Fortale« på ialt 6 upaginerede sider.²² Dernæst findes et register, ligeledes på upaginerede sider, 12 ialt:

Register
Over de Psalmer/ som skikker
sig paa Søndags- og Højtids
Evangelier.

Det indeholder altså salmeforslag til hver af kirkeårets søn- og hel-
ligdage, med salmer taget fra hele salmebogen. Desuden er der over
hver side i salmeafdelingen angivet, hvad sidens salmer specielt er be-
regnet på. Til og med salme 193, pg. 496, er salmerne opstillet, så de
følger kirkeåret, for en stor del Ægidii egne, nemlig numrene 117 til
193, jfr. fortalen pg. 3-4. Derefter forefindes salmer i allehånde an-
liggender.

Efter salmerne findes et

Register
Paa de Psalmer/ som findis
udi denne Psalme-Bog

opstillet alfabetisk, på ialt 17 upaginerede sider, med henvisning til
sidetallet, ikke til salmernes numre. Dette sidste har jeg heller ikke
fundet eksempel på i nogen anden salmebog fra den tid, hvorimod
det er ganske almindeligt, at man nummererer salmerne.

Endelig indeholder denne udgave af Varnæs-Psalmebogen som til-
læg med selvstændig paginering, ialt 48 pg.:

En liden
og
Andægtig
Bønne-
Bog/
Hvorudi allehaande Bøn-
ner ere forfattede/
For alle dem/
Som gierne giøre Begie-
ringer/ Bønner/ Forbønner
og Taksigelser

Flensburg
Trykt hos Christoph. Fogel
1717

Så har vi samlet den salmebog, Ægidius udgav, sammen; men der
findes imidlertid et i denne forbindelse hidtil ubehandlet tillæg, som
er trykt i Tønder af Claus Kiesbuy i 1743. Tillægget indeholder 123

salmer på 248 selvstændigt paginerede sider, hvortil kommer Salighedens-Orden og Register, ialt 4 upaginerede sider.²³

Titelbladet angiver, at det er »En Samling af de Opvekkeligste og Opbyggeligste Evangeliske Psalmer, som mestendels i de sidste Tider udi vor Kirke ere komme for lyset, hvilken og kand bruges som et Anhang ved dend (saa kaldede) Warnizer-Psalme-Bog, hvor samme her i egnen bruges«.

Der var nu altså gået ti år, siden Ægidius døde, og Pontoppidan havde 3 år tidligere udsendt sin salmebog. Mange steder må Varnæs-Psalmebogen endnu være i brug, siden man vil lade trykke et tillæg, der så tydeligt er beregnet på den.

Hvad er grunden? Sikkert kun, at man egentlig var meget glad for Varnæs-Psalmebogen; men der manglede alligevel noget ved den, som man ville råde bod på ved et anhang. Den tone, der lyder her, med »Opvekkeligste og Opbyggeligste Evangeliske Psalmer«, videreføres i Salighedens-Orden, hvor det bl. a. hedder:

»Dernæst maa han efter den Pagt, som hand i Daaben har gjort med Gud, leve hellig, lide taalmod, bede flittig, stride alvorlig mod Synden, Verden og Dievelen, og styrke sin Troe ved Guds Ord og den hellige Nadveres flittige og rette Brug, saa kand hand med vished haabe omsider at faa en salig Død, en glædelig Opstandelse og et evigt Liv. Men den, som i Naadens Tiid imod staae den Hellig Aands Virkninger, foragter en Grundig Omvendelses og levende Troes Orden og lever altsaa ikke efter sin Daabes Pagt, men efter kiødets Sands, hand dør usalig, opstaar til evig Skam og maa forvente sig en gruselig Dom og evig Fordømmelse«.

Det er unægtelig noget andre ord end Ægidii beskedne og varme, hvormed han slutter sin fortale: :»Dend trofaste GUD giøre os troe og bestandig i hans Tieneste/ at tilbede/ elske og love hannem her timelig og hisset evindeligt/ formedelst Christum vor Herre/ Amen«.

I tillæget påpeges det endvidere, at det er mennesket, der slutter pagt med Gud, ikke omvendt, som Ægidius sikkert ville have sagt. Man må ikke foragte en »grundig Omvendelse«, hvilket er en udpræget pietistisk terminologi, ligesom også talen om den hårde fordømmelse er det.

Enten har Claus Kiesbuy selv fået ideen, eller – mere sandsynligt – nogen har henvendt sig til ham for at få det med, man savnede i den gamle Varnæs-Psalmebog: det gode, utvetydige pietistiske ind-

slag, der skulle komme tydeligt frem ikke alene i salmerne – hvortil der ikke findes nogen opdeling i materier – men også i Salighedens-Orden.

Hvis ovennævnte tolkning af tillæggets tilblivelse er rigtig, så viser det os, at man i 1740'erne i hvert fald ikke har opfattet Varnæs-Psalmebogen som repræsentant for pietismen.

Fælles med Gottorps bønnebog har Varnæs-Psalmebogens kun ganske lidt: en del af bønnetitlerne er de samme; men det er så almindelige titler, at de forefindes i de fleste bønnebøger, der er knyttet til en salmebog, og teksterne har praktisk talt intet til fælles, så man kan ikke på dette punkt tale om nogen afhængighed af Gottorp 1712.

Indtil en klar redegørelse for, at Ægidius har hentet inspiration til disse bønner et eller andet sted fra – en sådan redegørelse kan sikkert kun fremkomme ved en tilfældig opdagelse – må man antage, at Ægidius selv har komponeret dem; heller ikke Johs. Lavrentzens salmebog, 1709, hvor en fyldig bønnebog findes, udviser nogen form for forbillede for Varnæs-Psalmebogen.

Indlagt i en pakke på Rigsarkivet under Tyske Kancelli findes en trykt kirkebøn med påtegningen »Im ganzen Fürstentuhm Schleswig ohn Unterschied allemahl nach der Predigt zu gebrauchen«,²⁴ Glückstadt 1684. Sammen med denne findes et forslag til en ny kirkebøn til afløsning for den tidligere; den har påskriften »Hoch-Fürstliches Schleswig-Holsteinisches Allgemeines Kirchen-Gebet«, indleveret 1710. I begge kirkebønner bedes der for kongen og fyrsten med navns nævnelse og deres familier.

Egentlig skulle man forvente, at Ægidius havde optaget en sådan forordnet kirkebøn i Varnæs-Psalmebogen, der har en »Bøn at bede efter prædikenen«. Men der er ikke tale om oversættelse af nogen af de to nævnte, der dog skulle bruges uden undtagelse. Man må så formode, at Ægidius selv har bedt den autoriserede kirkebøn, men ikke har villet optage den, da den så udpræget var præstens bøn, i menighedens bønnebog, derimod havde han en, der var bedre for dem, at sætte ind, og som han altså åbenbart selv har komponeret. – Eller var det den politiske usikkerhed, der fik ham til at holde den ude fra sønderjydernes salmebog?

Der kendes ialt 5 forskellige udgaver af Varnæs-Psalmebogen: fra 1717, 1744, 1749, 1755 og 1765.²⁵

Når Carsten Petersen mener at kende en udgave allerede fra 1715, må dette siges at være uden hjemmel i såvel de kendte udgaver som i den øvrige også ældre litteratur.²⁶

VARNÆS-PSALMEBOGENS FORLÆG

Hvis man skal forsøge at redegøre for, hvorledes Varnæs-Psalmebogen er placeret teologisk, må man først forsøge at kikke på nogle af de forlæg, Ægidius kan have brugt som kilder, da han i 1713–14 begyndte at udarbejde sin salmebog, for salmernes udtryk alene er ikke nok til at afgøre, hvorvidt Varnæs-Psalmebogen er pietistisk eller ej.²⁷

I fortalen til Varnæs-Psalmebogen skriver udgiveren bl. a.:

» — — — Herhos er at merke/ at adskillige af de formodelig beste tydske Psalmer ere oversat i det Danske Tungemaal (i hvilket mand hidtil ikke har fundet dem) og det i det mindste efter meningen/ naar det ikke føjelig har ladet sig giøre plat efter Ordene. Hvorved at merke/ at mand ved denne Oversættelse har brugt adskillige Psalme-Bøger/ som ikke stemme over et i alle Psalmer. Der mand har udvalt det/ som synes best at være; til Exempel: I dend Schlesvigske Psalme-Bog — — — pg. 2–3.

I dette forord, der for en del er et forsvar for salmebogens fremkomst og nødvendighed, lægger Ægidius altså ikke skjul på, at han har haft indtil flere forlæg; imidlertid nævner han kun dette ene eksempel, hvorfor det har voldt forskerne store anstrengelser at finde ud af, fra hvilken recension, udgave, den enkelte salme er taget i de tilfælde, hvor man har kunnet konstatere, at der er »adskillige Psalme-Bøger, som ikke stemmer over ens«.²⁸

Forsøger man at stille en liste op, der angiver de tyske såvel som de danske salmebøger, der er udkommet i overskuelig tid forud for Ægidii udgave, og som derfor kan have dannet forlæg for ham, kommer listen til at se således ud:

Hans Tausens	1553
Hans Thomissøns	1569
Thomas Kingo	1699
Ploener Gesangbuch	1674
Rendsburger Gesangbuch (v. Støckens)	1680
Cassuben's	1681
Lüneburger Gesangbuch	1686
Lassenii (København)	1692
Hamburgerisches Gesangbuch	1700
Ratzeburg	1703
Freylinghaussen (Halle)	1704
Johs. Lavrentzens	1709
Gottorp	1712
Muhlius' Buss-, Glaubens- Und Danckopfer	1712
Flensburger Gesangbuch	1716

Som direkte forlæg har Ægidius vist ikke haft nogen af de ovennævnte danske salmebøger, skønt han har taget mange af sine salmer fra disse, men ført dem så tæt op ad originalteksten som mulig:

»— — I særdelished ere
de/ som fordmum vare oversatte i Tyd-
sken/ noget nøjere reguleret efter dend
Tydske Hoved-Text/ fra hvilken og
tillige fra hvis rette Mening de her
og der ere afviget/ saa at og under ti-
den merkelig noget er tilsat/ som Ho-
ved-Texten ikke indeholder. — —« (Fortalen pg. 3)²⁹

Derimod er det sandsynligt, at f. ex. Lassenii, v. Støckens og Frey-
linghaussens salmebøger har været indenfor rækkevidde, da Ægidius
redigerede Varnæs-Psalmebogen.

Varnæs-Psalmebogen indeholder bl. a. 104 salmer, der allerede tid-
ligere har været oversat til dansk. Af salmer af ren dansk oprindelse
har salmebogen kun ret få udover dem, Ægidius selv forfattede.

Selv om Ægidius i sin fortale ikke nøjere redegør for, hvad han
mener med »dend Schlesvigske Psalme-Bog«, er det almindelig an-
taget, at han dermed har tænkt på »Hoch-Fürstliches/Schleswig-Hol-
steinisches Gesang-Buch«, der almindeligvis kaldes »Gottorp 1712«;
dette var en ret kendt og meget benyttet salmebog på Ægidii tid, da
den var autoriseret af det gottorpske fyrstehus, var efter »Verord-
nung unserer Gnädigsten Landes-Heerschaft«, som der står i forordet.
Af Varnæs-Psalmebogens salmer findes 205 også i Gottorp 1712.

»Hoch-Fürstliches Schleswig-Holsteinisches Gesang-Buch«, der udkom i Slesvig 1712, har uden tvivl været blandt de salmebøger, Ægidius havde liggende foran sig, mens han udarbejdede sin egen. Det var meget naturligt, den var ganske ny og desuden forordnet. På titelbladet angives, at den var beregnet »zum Gott-geheiligten Nutzen des öffentlichen Gottes-Dienstes/ Wie auch derer Hauss-Andachten verfertiget«. ³⁰ Salmebogen havde altså et dobbelt formål: man ville forsøge at bringe den ind i kirkerne, men samtidig skulle den dække det hjemlige behov.

Til belysning af det første af formålene kan nævnes, at der i Varnæs kirkes regnskab under året 1712 er opført en udgiftspost på 11 skilling til en ny salmebog, der er tilsendt superintendenten. Det er sandsynligvis den »Hoch-Fürstliche«, der er blevet tilsendt Ægidius som et prøveeksemplar, da udgiften næppe dækker anskaffelsen, men kun tilsendelsen.

Det ville være nærliggende at forvente, at Ægidius som et andet forlæg havde Freylinghausens »Geist-reiches Gesang-Buch/ Den Kern Alter und Neuer Lieder« udgivet i Halle 1704, ³¹ da også det var en udbredt salmebog, som man kan se, Varnæs-Psalmebogen er i »familie« med, endskønt det er en fjernere slægtning.

Selve salmebogen afviger i meget høj grad fra Ægidii i disponering, materieinddeling, derved at Freylinghausens mangler bønnebog m.v. Kun på nogle enkelte punkter kan man få bekræftet sin opfattelse af, at Ægidius har haft Halle-Psalmebogen mellem sine mange salmebøger, nemlig at salmen »I Arme Synder/ kommer hid«, Varnæs Psalmebogen nr. 221, sandsynligvis kun kan stamme fra Freylinghausen, hvor den har nr. 269 og begynder med linien »Ihr Armen Sünder komt zu hauff«, og Ægidius har den i en ret direkte oversættelse af den tyske tekst. Muligvis har Ægidius en af sine henvisninger i fortalen fra Freylinghausen, men da det er et dengang kendt værk, der er tale om, er det tvivlsomt, om man kan sige, at der er tale om en idé fra Halle, i hvert fald udgaven fra 1715.

En anden salmebog, Hejselbjerg Paulsen ikke drager med ind i billedet, men som ganske givet hører med, er den, der kaldes Ploener-salmebogen efter sit trykkested, udgivet af von Breitenau i 1674. Brederék angiver, at Gottorp 1712 har en vis lighed med denne, og det kan også nok siges at være tilfældet. ³² Da Ploener-salmebogens forhold til Varnæs-Psalmebogen mig bekendt aldrig tidligere har

været genstand for en nærmere undersøgelse, skal en sådan i det følgende forsøges.

Ploener-salmebogen opnåede efter sine oplag at dømme en meget stor popularitet, selv om vi ikke kender de enkelte oplags størrelse. Brederæk lader til at kende ikke mindre end 14–15 oplag, skønt han ikke selv har set dem alle; sidste oplag skulle være kommet 1761, men de første 10 er trykt inden 1710.³³

1694-udgaven indeholder efter det tosidede titelblad:

1. 395 nummererede salmer på 678 paginerede sider. Delvis med angivelse af forfatter, ofte med angivelse af melodien.
2. Sonn- und Fest-Tags-Register, 19 upaginerede sider: »Wie man die Gesänge auf die gewöhnlichen Evangelia durchs ganze Jahr richten könne«. Der er her som sædvanligt henvisning til pg., ikke til nummer.
3. Alphabet-Register, 13 upaginerede sider, henvisning til sidetal.
4. Kurzes Gebet-Buch/ aus geistreicher Theologen Schrifften zusammengetragen, 182 sider med selvstændig paginering.

Desuden skulle der fra 1703 være et anhang, hvori adskillige af de af Varnæs-Psalmebogens salmer, der ikke findes i Gottorp-salmebogen, sikkert er at finde.³⁴

Salmebogens format er $18,5 \times 7,5 \times 5,0$.

Også denne salmebog har på titelbladet angivet sit dobbelte formål: »Zur Beforderung des öffentlichen und privaten Gottes-Dienstes/ Sonderlich in der Gemeinden und Schulen«, hvilket har en noget formelagtig karakter.

Ligesom Varnæs-Psalmebogen har både Hoch-Fürstliche- og Ploenbøgerne en inddeling efter materie. For dette findes ingen af stederne et register, således som det f. eks. er tilfældet med Pontoppidans salmebog fra 1740 og til dels allerede hos Johs. Lavrentzen 1709; men alle siderne bærer overskrifter, ligesom de forskellige afsnit er angivet med tydelige overskrifter imellem salmerne. Bemærkelsesværdigt er det, at Ploen-bogen ikke har nogen materie, hvortil der i Gottorp ikke svarer en lignende, foruden at der dér findes adskillige andre; men Gottorp er med sine 1067 salmer fordelt på 1022 sider incl. Anhang også langt den omfangsrigeste af disse salmebøger.

Enkelte materier har Gottorp og Ploen alene til fælles, medens Varnæs-Psalmebogen og Ploen ikke har nogen materie tilfælles, som

Gottorp ikke har, hvorimod Gottorp og Varnæs-Psalmebogen har enkelte materier, som Ploen ikke har.

Selvstændigt har Varnæs-Psalmebogen kun følgende 4 materier:

1. De Aarlige Søndags- og Højtids-Psalmer, ialt 77, som Ægidius selv har forfattet; noget lignende afsnit findes ikke i de andre salmebøger, idet det delvis er en dublet til kirkeårets festsalmer.
2. En Psalme for en Enke.
3. En Psalme for en frugtsommelig Hustrue. Denne rubrik findes tillige hos Johs. Lavrentzen, hvorfra Ægidius måske har lånt idéen; salmen er ikke den samme.
4. Psalmer om dend falske og hykleriske Christendom, ialt 3; nr. 274–276. Denne rubrik findes tillige hos Freylinghausen, hvor den dog indeholder 7 salmer. Varnæs-Psalmebogens nr. 274 findes blandt disse 7 hos Freylinghausen, men tillige i Gottorp; det samme er tilfældet med Varnæs-Psalmebogens nr. 275, hvorimod Varnæs-Psalmebogens nr. 276 er skrevet af Ægidius selv og findes derfor ikke noget af de øvrige steder. Varnæs-Psalmebogens lighed med Freylinghausen er altså tilstede her, men da salmerne også findes i Gottorp, kan der nok ikke siges noget bestemt om afhængighed.

Man må give Hejselbjerg Paulsen ret i, at »Hoch-Fürstliche« er Ægidii vigtigste forlæg;³⁵ men ser man nøjere til, viser det sig, at ikke alene har Ploen været forlæg for Gottorp, men den har også ligget på bordet ved siden af Gottorp, da Ægidius sammenarbejdede Varnæs-Psalmebogen.

Dette ses af forskellige detaljer, som kort skal drages frem her:

1. At Varnæs-Psalmebogen viser overensstemmelse med Gottorpbogen i materie-inddelingen, er ikke et særligt godt bevis på Gottorpsalmebogens fortrinsstilling, da der i de fleste tilfælde også er overensstemmelse med Ploen, ikke mindst i deres fælles mangler.
2. Formatet. Varnæs-Psalmebogens format har endog stor lighed med Ploens, hvorimod der ikke er nogen proportionalitetsoverensstemmelse med Gottorp, hvis mål er $16,0 \times 10,5 \times 6,0$.
3. Titelbladene til Ploen og Varnæs-Psalmebogen har stor lighed med hinanden og angiver begge, at salmebogen indeholder »sædvanligste«/ »bekannteste« såvel gamle som nye salmer.
4. Register over de salmer, der anbefales til de forskellige søn- og helligdage i kirkeåret, findes kun – inden for disse 3 salmebøger

– i Varnæs-Psalmebogen og Ploen, derimod ikke i Gottorp. Dette må betragtes som et ret væsentligt kriterium for, at Ploen har været inden for synsfeltet under udarbejdelsen af Varnæs-Psalmebogen.

At Varnæs-Psalmebogen ikke har medtaget oplysningen om det dobbelte formål med udgivelsen, skyldes sandsynligvis den politiske situation, Ægidius befandt sig i.

Hele Varnæs-Psalmebogen viser dog tydeligt, at Ægidius ikke har følt sig slavebundet, hverken af det ene eller det andet forlæg; men han har tilsyneladende forstået suverænt at samarbejde disse forskellige tidligere salmebøger med sin egen opfattelse af, hvordan en salmebog skulle være. Man kan i hvert tilfælde ikke sige, at Varnæs-Psalmebogen er en oversættelse hverken af Gottorp- eller af Ploen-bøgerne.

Det er dog en kendsgerning, at 205 af Varnæs-Psalmebogens salmer også findes i Hoch-Fürstliche. Dertil kommer så de 132 salmer, som Ægidius selv har forfattet. Der er således kun 78 resterende, som Ægidius har »lånt« andetsteds. Imidlertid vil en minutøs gennemgang af de godt 200 salmer vise, at mange af dem også findes i Ploen og andre samtidige salmebøger, så man kan slutte, at de har været almindeligt kendt.

GEOGRAFISK PLACERING

Ægidius var ikke alene om initiativet til Varnæs-Psalmebogen. Herom skriver han med det beskedne tonefald i fortales:

— — — paa gode og fornemme Venners
Tilskyndelse/ (pg. 2).

Dette er vel også grunden til, at han ikke har angivet nogen udgiver på titelbladet af Varnæs-Psalmebogen. At det er Ægidius, vidste samtiden vel, mens vi kun har denne tradition at støtte vor tolkning af fortales sidste ord på:

— — — Dette
ønsker af Hiertet dend/ som søger at
Befordre Christi Ære.

Begyndelsesbogstaverne til sidste linies 3 ord er traditionelt tolket som Bertel Christian Ægidius, en tolkning, der ikke er nogen grund til at drage tvivl om, da denne fremgangsmåde ikke var ualmindelig.

Hvem og hvor mange, der var med som initiativtagere ved salmebogens udgivelse, er det ret vanskeligt at få rede på; men i første omgang har der nok været tale om et familieforetagende, idet Ægidius selv havde både en morbroder og to brødre i nærheden: Niels Enevaldsen i Højst, Evald Gjødese i Bylderup, i faderens embede, og Johannes Gjødese i Ravsted. Desuden har provst Reimarus i Tønder, og vel også provst Koch i Åbenrå,³⁶ nok været med til at opmuntre den Varnæs-præst, da de tilsyneladende har været store yndere af dansk salmesang.³⁷

Men det var ikke nok at tage initiativet. Efter at have redigeret, dvs. oversat og omskrevet andres og indføjede egne salmer, jfr. fortalen, måtte Ægidius, der ikke selv var så stiv i det danske sprog, have nogle til at gennemlæse salmerne med særligt henblik på sproget. Efter at have været gennem provsten i Tønder, blev bogen sendt til 6 præster i Slogs Herred³⁸: Joh. Chr. Fabricius i Hostrup,³⁹ Niels Enevaldsen i Højst, Johs. Gjødese i Ravsted, Evald Gjødese i Bylderup, Chr. Ambders i Burkal og endelig Lohmann i Tinglev.⁴⁰

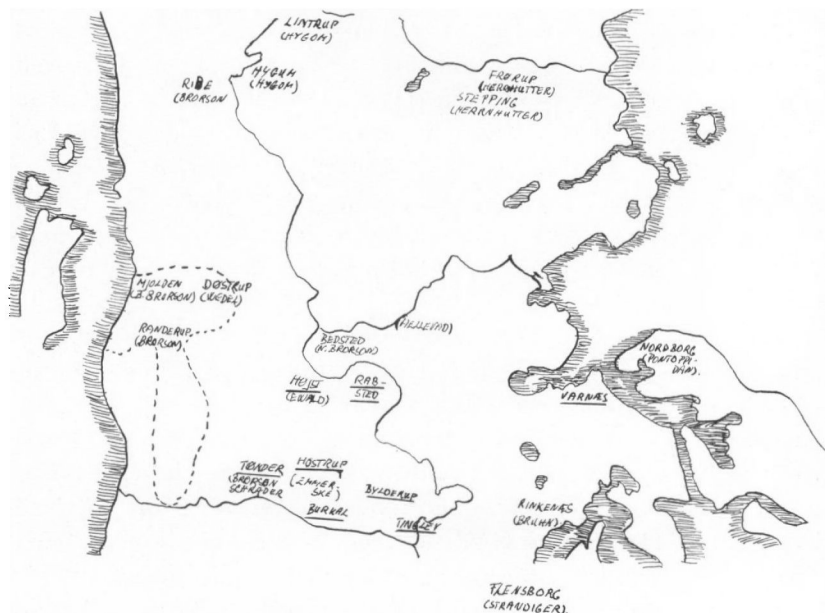
Disse 6 præster var imidlertid ikke stort bedre stillet end Ægidius og Reimarus selv, hvorefter Reimarus ad omveje fik bogen sendt til den venlige og distræte professor Steenbuch i København, der gennemgik den og rettede enkelte ting i manuskriptet, hvilket man imidlertid ikke tog alt for højtideligt.⁴¹

Det er meget naturligt, at de præster, der på en eller anden måde havde hjulpet Ægidius med udgivelsen af Varnæs-Psalmebogen, forsøgte at få salmebogen indført i deres eget sogn. Det viser sig da også, at de 6 sogne i Slogs Herred sammen med Varnæs udgør kernen i udbredelsesområdet for Varnæs-Psalmebogen.⁴²

Indfører vi Ægidii hjælpere på kortet over pietismens hovedcentre, kort nr. 1, observerer vi, at faktisk kun i sognet Højst sker der en overlappning i forhold til det allerede indtegnede, kun der er præsten pietist, nemlig Niels Enevaldsen, Ægidii morbroder.

Indfører vi på et andet kort, nr. 2, udbredelsen af Varnæs-Psalmebogen, ser vi, at dennes benyttelse strækker sig over to skarpt afgrænsede områder: 4 sundevedske sogne plus Varnæs og Slogs herred, hvortil også føjes Abild og Tønder landsogn.

Bynavne, hvorunder der er anført personnavne, angiver pietistiske centre. Bynavne, der er understreget, angiver steder, hvor Ægidii hjælpere var præster.

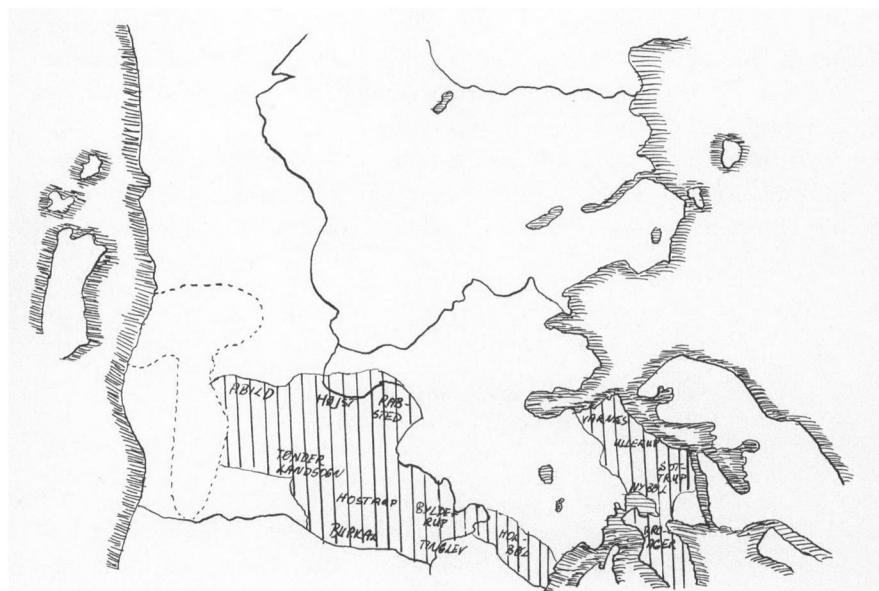


Kort nr. 1.

Skønt Hejselbjerg Paulsen ikke har afsat Holbøl og Sottrup på kortet som sogne, hvor Varnæs-Psalmebogen var i anvendelse, nævner han dem dog i sin afhandling.⁴³

Udbredelsen standser brat ved enklaveområdet mod vest, hvilket kan tyde på, at der alligevel her var indført en salmebog, i så fald sikkert Kingos, og mod Ribe Stifts grænser i nord. Bemærkelsesværdigt er det, at den ikke vandt indpas i Tønder, til trods for, at der er kendt ikke mindre end 2-3 udgaver, der er trykt her, og at Reimarus har været venligt stemt overfor den, mens den blev benyttet i Tønder landsogn, således at Brorson brugte den i Emmerske bedehus, men ikke i Tønder kirke. Tønder by har altid været forholdsvis tyskpræget, og da Schrader allerede 1731 udgav den store tysk-sprogede salmebog, må det være heri, man skal finde forklaringen på, at Varnæs-Psalmebogen ingen landvinding gjorde i Tønder by. Schrader har

Områder, der er skraverede, angiver udbredelsen af Varnæs-Psalmebogen.



Kort nr. 2.

måske netop søgt at standse dens indmarch, mens han selv arbejdede på sin salmebog.

Dersom man sammenligner kort 1 og kort 2, viser det sig, at benyttelsesområderne i langt højere grad dækker sogne, hvor Ægidii hjælpere var, end sogne, hvor man havde en pietistisk indstillet præst. Dette skal tages med forbehold og ikke som et fuldgyldigt bevis på, at det hermed er fastslået, at Varnæs-Psalmeboge ikke er pietistisk; men det styrker dog ingenlunde den opfattelse, at den »skulle illustrere den begyndende pietismes indtrængen«. ⁴⁴

Udbredelsen i den østlige sognegruppe, på Sundeved, har sin rent naturlige forklaring, da det netop var her, salmebogen blev udgivet, ligesom det er naturligt, at den ikke nåede til Als, der hørte under Odense Stift og derfor altid har indtaget en særstilling i forhold til det øvrige Sønderjylland i kirkelige anliggender.

Imidlertid kan man undre sig over, at trykkestedet for de to første udgaver er Flensborg, skønt der ikke har kunnet påvises nogen større interesse for salmebogen i sogne deromkring.⁴⁵ At den blev trykt netop her, kan skyldes, at der enten bestod et bekendtskab mellem Ægidius og Fogel i Flensborg, eller simpelthen at Flensborg var den nærmeste by, der havde et trykkeri.

Af sogne syd for 1920-grænsen, hvor Varnæs-Psalmebogen blev indført, nævner Hejselbjerg Paulsen kun Humtrup, syd for Aven-toft. Blom Svendsen nævner i sin salmehistorie, at den også var kendt i Norge.⁴⁶

BENYTTTELSEN

Saa er og denne Bogs Henseende
allermest til fromme Christnes Privat- og
Huus-Andagt/ som heri maa ske ville
søge nogen Opbyggelse. — — —

Således skriver Ægidius i fortalen, pg. 4. Det er måske en tilsni-gelse, når mange – både i samtiden og i eftertiden – har bebrejdet Ægidius, at hans salmebog var vanskelig anvendelig til gudstjeneste-brug. Som det allerede er påvist, var det ikke almindeligt at bruge salmebøger under gudstjenesten, da mange endnu ikke kunne læse, og de fleste af de benyttede salmer kendte man udenad.

De steder, hvor Varnæs-Psalmebogen forsøgtes indført i kirkerne, voldte det da også kvaler. Således fortælles f. eks. fra Bylderup, at menigheden stillede sig skeptisk overfor salmebog i kirken, så præsten måtte love at meddele sit valg en uge i forvejen, så kirkegængerne havde mulighed for at øve sig og lære salmerne at kende betids.⁴⁷ Det er et princip, der virker noget fremmed for vor tid! Dette be-virkede iøvrigt også, at man mange steder måtte til at anskaffe num-mertavler.

Således findes f. eks. i Varnæs kirkes regnskabsbog i 1717 en post, der anfører, at man har anskaffet 4 tavler til kirken formedelst 2 mark. Fra og med 1722 har regnskabsbogen, der på disse steder er ført med Ægidii egen hånd, en post på 1 mark til degnen for at skrive salmerne op, hvad enten det nu har været salmernes numre eller deres begyndelseslinier, han skulle skrive. Dette er meddelt fra visitatsen, hvor provst Koch var tilstede. Om Ægidius selv skulle

have ført tavlerne fra 1717–1722, eller degnen skulle have gjort det gratis, kan man kun gisne om. Den mest sandsynlige forklaring er dog, at det først var i 1722, tavlerne rigtig kom i brug.

Ser man på indholdet i salmebogen, viser det, at de første 193 salmer er opstillet, så de følger kirkeåret. Dette og den kendsgerning, at salmerne er nummererede, hvilket var noget relativt nyt, kunne i meget høj grad tyde på, at Ægidius selv har ment, at salmebogen skulle være anvendelig ved gudstjenester i de sogne, hvor man måtte ønske det. Ægidius har uden tvivl villet »helgardere« sig, vel dels for at stimulere salget – til kirke og hjem – og dels ville han ikke være den, der på eget initiativ indførte en salmebog i kirken – hvilket iøvrigt var forbudt uden bevilling fra hertug og/eller konge, og om en sådan bevilling overhovedet skulle være søgt opnået, vides der intet om. Det var et pionérarbejde, Ægidius udførte. Derfor skulle han også være forsigtig. Selv indførte han den da i Varnæs kirke, hvor den var i brug helt op til 1882, hvor den afløstes af Meyer-Boesens Psalmebog,⁴⁸ i 1889 afløstes denne igen af den Slesvigske.

Bogens omfang, der er ringe i sammenligning med mange samtidige f. eks. Schraders fra 1731, peger også med sin hensigtsmæssighed hen mod kirkebrug.

Hvis vi har kendskab til alle de forskellige udgaver af Varnæs-Psalmebogen, der er udkommet, og den sidste altså er den fra 1765, er det troligt nok, at det efterhånden var godt slidte eksemplarer, der anvendtes i Varnæs, da man måtte nyindbinde de gamle, når der blev holdt bryllup i familien. Alt dette gør det end mere beundringsværdigt, at man i godt og vel 160 år benyttede Varnæs-Psalmebogen i Varnæs sogn. Selvfølgelig skyldes dette først og fremmest, at det var en præst fra deres eget sogn, der havde frembragt den i sin tid, og når den slags ting først har fået indpas i folket, holder man stædigt fast derved – og her står sønderjyder ikke tilbage.

Ingen andre steder holdt Varnæs-Psalmebogen sig så længe,⁴⁹ men blev de fleste steder med den sædvanlige træghed taget i betragtning efterhånden afløst af Pontoppidans Psalmebog fra 1740, der i anderledes høj grad blev sønderjyderne en kær salmebog; men han beholdt også ca. 50 af Varnæs-Psalmebogens salmer,⁵⁰ heraf ikke mindre end 16, der var skrevet af Ægidius selv.

Grunden til, at Pontoppidan fik så meget større indflydelse – og det skønt den oprindeligt var beregnet til hofbrug – er sikkert, at

denne salmebog i langt højere grad forener den danske og den tyske kulturarv med den specielt sønderjyske, idet salmebogen i sig optog momenter fra alle disse tre områder, medens Ægidii faktisk manglede den danske kulturarv.

TEOLOGISK PLACERING

Dette problem kan deles i to delvis uafhængige spørgsmål: 1. Ægidius som salmedigter; 2. Varnæs-Psalmebogens teologiske placering. Det traditionelle stridsspørgsmål er, hvorvidt Varnæs-Psalmebogen er pietistisk eller ej, og da Ægidius indgår i salmebogen på linie med andre salmeforfattere, dog kvantitativt stærkest repræsenteret, vil vi – som det væsentligt har været tilfældet i det foregående – hovedsagelig beskæftige os med Varnæs-Psalmebogens placering, hvorimod Ægidius som salmedigter kræver en selvstændig behandling, der falder uden for rammerne af dette.

For repræsentanter for de to rådende opfattelser er allerede i indledningen gjort rede.

Nu er det imidlertid et meget stort spørgsmål, om man kan sige om en salmebog – eller om en levende, historisk person – at den er pietistisk og dermed basta! I det foregående er det flere gange påpeget, at de ydre forhold ikke just peger i denne retning; men samtidig må vi hele tiden have Ægidii årstal præsent. Iøvrigt vil det – efter min mening – være lige så forkert, hvis man fastslår, at den er aldeles ikke pietistisk, når den dog hører hjemme i pietismens store periode, der i Tyskland begynder noget før end i Danmark; salmebogen og dens tilrettelægger med den vil altid, som alle mennesker, være præget såvel af den tid, der er gået forud, som af samtiden, i dette tilfælde den stærkt voksende pietisme.

Under rubrikken »Om Sjælens Trøst og Husvalselse« står bl. a. denne salme, nr. 310, der via Pontoppidan 1740 gik over i den Sønderjydske Psalmebog, 1925, men ikke er ført videre til Den danske Salmebog, 1953:

Jeg er udi JESU glad/
 Skriften giver mig det raad/
 At i denne jammerdal
 Jeg i GUD mig glæde skal.

Vers 1

Jeg er udi JEsu glad/
 Ingen kand os skille ad/
 Jeg i hannem/ hand i mig/
 Det staaer fast evindeligt. Vers 10

Når Ægidius skriver, som det lød i vers 10 »Jeg i hannem/ hand i mig«, så er der ikke tale om nogen Kristus-mystik, noget der svarer til det nytestamentlige – især paulinske – udtryk »at være i Kristus« eller om den mystik, vi på forskellige tider møder i kirkens historie, men derimod om den sønderjyske udtryksmåde »være glad i« – »være glad for«, således som det også er forklaret i vers 1, sidste linie. Der er her langt til det brorsonske udtryk:

Har du nogen Tiid fornommen,
 At din JEsus i dig bor?

Troens rare Klenodie, nr. 8, vers 4.

Varnæs-Psalmebogens nr. 311, der også er af Ægidius selv, er en samtale mellem Jesus og menneskesjælen, hvor Jesus i vers 1 præ-senterer sig:

Jeg er/ o! Siæl/ din Frelsermand/
 Som løsde dig af Syndsens baand/
 Der jeg for dig paa kaarsets træ
 Udstod dend bittere dødsens vee.

I det følgende vers lovpriser sjælen Jesus netop som frelseren:

Stor er/ o! JEsu/ din Godhed/
 At du selv komst af himlen ned/
 Togst mine synders straf paa dig/
 Og saadant lodst forkynde mig.

Kristi historiske liv, hans historiske frelsergerning, får her den helt afgørende betydning. Ved Kristi blod på korset blev mennesket frelst; men har det ikke tro herpå og på Kristi navn, da gavner det intet, vers 3, så er det til ingen nytte for sjælen. Men netop til Jesu frelsende korsdød sætter sjælen sin lid, dér er menneskets trøst i al dets nød, vers 4.

I vers 7 kommer terminologien fra Højsangen i Det gamle Testamente ganske svagt til orde i denne salme, hvis hele opstilling ellers minder om Højsangens og dermed om pietismens sprobrug:

Jesus: Jeg seer/ du est min kiere brud/
 Dog skalt du stadig holde ud/
 Naar jeg dig legger paa mit aag
 Bedrøvelse og stor umag.

Som det også fremgår af de citerede vers og iøvrigt af hele salmen, så er det som om Ægidius faktisk slet ikke har haft Højsangen, end-sige brudemystikken, i tankerne, da han skrev denne salme. Ordet »brud« er det eneste ord, der peger i retning af mystik, det billedlige, og det endog så svagt, at man tør påstå, at det heller ikke har været hans mening, at det skulle give nogen form for hentydning hertil.

Hele salmen er præget af god luthersk, nytestamentlig tankegang: sjælen henvender sig hele tiden til Kristus i ydmyghed, bøn, for at bede om hans hjælp til at kunne tro, vers 4, til at bære den kristnes kors i verden, vers 8, og endelig om hjælp til at leve og dø, vers 10 og 12.

Den næste salme har Ægidius også selv skrevet. Den kunne egentlig udmærket tænkes som en fortsættelse af »samtalet« – noget senere, da vi ellers kommer til at mangle Jesu replik imellem de to af sjælens, der henholdsvis afslutter og indleder de to salmer.

Her nævnes »brud« på samme tilfældige måde, aldeles uden forbindelse med hverken det foregående eller det efterfølgende, ligesom tilfældet var i nr. 311:

Jesus: See/ kiere brud/ jeg prøver dig/
 Troe fast/ i bønnen bliv hos mig/
 Sæt du mig ikke tid og maal/
 Jeg veed vel/ naar jeg hielpe skal. Vers 8

Også her er Jesus »Gud og Frelsermand«, vers 4, der kalder på de nødlidende, bange sjæle, vers 1 og 2, den, der har mennesket i sin højre hånd og kan love opstandelsen, vers 10.

Dette, at Jesus og sjælen samtaler om de vanskelige problemer som død, frelse og opstandelse, er typisk netop for 1. halvdel af det 18. århundrede, hvor også Varnæs-Psalmebogen udkom; men hele tonen, atmosfæren, adskiller sig alligevel væsentligt fra den gængse brug af disse billeder og udtryk. Man sammenligne f. eks. med Brorsons salmer, hvor tonen bliver ganske anderledes, selv om temaerne er de samme. Her kommer der straks en mere intim, sødladen tone ind i billedet, så er der tale ikke alene om en brud, men også om brudgom, bryllup og ægteskab:

Jeg vil med Palme-Grene
 Dit Hvilested bestrøe,
 Min Brudgom, dig allene
 Jeg leve vil og døe.
 Kom! lad min Siel erlange
 Sin rette Qvæge-Stund,
 At kysse tusind gange
 Din søde Rosen-Mund.

Troens rare Klenodie, nr. 7, vers 11.

Det siges at være karakteristisk for pietismens salmedigtning, at den er præget af »jeg-salmer«, og af denne type finder man da også adskillige i Varnæs-Psalmebogen, f. eks. nr. 230: Hvort skal jeg arme synder hen? – af Ægidius selv, mens der på den anden side også findes adskillige »vi-salmer« f. eks. nr. 239: Vor Salighed er kommen hid, af den tyske reformator Speratus, død 1551,⁵¹ uden at det dog kan siges, at nogen af dem har væsentlig majoritet.

Der findes enkelte steder ansatser til en »pietistisk« terminologi for så vidt, man overhovedet kan tale om en sådan:

Jeg sover hen i Christi saar/
 Som mig fra synd gjør reen og klar/
 Ja Christi blod og herlighed
 Er ald min smyk og ære-klæd Nr. 394, vers 1.

Kristus-mystikken er, som nævnt, kun meget svagt repræsenteret, hvis man overhovedet er i stand til at finde den, for det er et stort spørgsmål, om det ikke blot er anvendelse af Kristus-kærlighedens og -mystikkens udtryk, Varnæs-Psalmebogen har anvendt uden egentlig at ville frembyde denne mystik, der vitterlig lå latent i mange af tidens salmer.

Mange af Varnæs-Psalmebogens salmer kan spores langt tilbage, f. eks. nr. 412 og 413, der begge har deres oprindelse i en gammel salme, man mener at kunne finde helt tilbage til 6. eller 7. århundrede som latinsk antiphon, vekselsang: Forleen os med fred naadelig.⁵² En anden antiphon er nr. 383: Men vi midt i livet er, der går tilbage til omkring år 900,⁵³ eller nr. 89: Opstanden er dend hellig Christ fra 14. århundrede.⁵⁴ Der kunne nævnes adskillige andre eksempler; men disse få alene viser, at en god del af bestanden i Varnæs-Psalmebogen tilhører den ældre salmetradition.

Nr. 209, af Ægidius selv, kan stå som et eksempel på bodsfromheden:

Min syndsens skyld mit hoved overstiger/
 Og som en byrde paa mit hierte ligger/
 Jeg kand dend svare last ej længer bære/
 Og rolig være. Vers 4.

På den anden side er der megen virkelig god luthersk tale i salmebogen; først og fremmest om nåden, der spiller en ret stor rolle:

Ach! rekke du til mig dog dine naadis hænder Nr. 199, vers 3

Salig er dend/ Som af naade
 Ald misgierning er forlat Nr. 208, vers 1

og om gerningernes betydning kan det f. eks. lyde:

Til gierninger slaar vi ej lid/
 De hielper ej af vaade/
 Vor troe seer hen til JEsom Christ/ Nr. 239, vers 1

Et andet centralt emne er dødslængselen:

Kom/ o! død/ du søvnens broder/
 Før mig bort/ tag mig i favn/ Nr. 267, vers 6

I denne jammerdal
 Jeg meget lide skal Nr. 397, vers 3

Ægidius tegner sig ikke blot ved sine egne salmer, men også ved det udvalg, han har foretaget. En salmebog af denne slags vil altid være inhomogen. Der findes repræsentanter fra den ældre såvel som fra den nyere salmetradition.

For så vidt Hejselbjerg Paulsens omtalte liste er korrekt, er de kvantitativt væsentligste repræsentanter i Varnæs-Psalmebogen følgende salmedigtere:

Ægidius	132	salmer
Luther	27	salmer
P. Gerhardt	22	salmer
Heermann	13 (?)	salmer
Rist	11 (+ 1?)	salmer
Ringwald	5	salmer
Lassenius	5	salmer
Joh. Frank	5	salmer
Helmboldt	4	salmer
Eber	3 (+ 1?)	salmer

Af alle øvrige forfattere er kun 3 eller færre salmer optaget i Varnæs-Psalmebogen, f. eks. mangler den pietistiske salmedigter Gottfried Arnold totalt, mens henvisningen i fortalen dog viser, at Ægidius har kendt ham.

En opstilling af de forskellige materier i Varnæs-Psalmebogen viser, at det så tydeligt er salmerne om bod og poenitense, der uden for kirkeåret har den kvantitative majoritet, ikke mindre end 29 salmer, nemlig fra nr. 207 til nr. 236; dog med skarp konkurrence fra salmerne om døden og begravelse.

Til sammenligning opstilles Varnæs-Psalmebogens fyldigste materier sammen med de to tidligere nævnte salmebøger:

	Varnæs- Psalmebogen	Ploen	Gottorp
Bod og poenitense	29	22	54
Døden og begravelse	28	20	51
Sjælens trøst og nusvalelse	25	27	38
Kaars og drøvelse	23	18	29
Gudeligt levnet	21	24	57

At salmerne om et gudeligt levned ligger helt nede på 5. pladsen, er vel nok et fingerpeg i retning af, at Ægidius ikke »lå under for« pietismen, skønt han havde en væsentlig interesse placeret samme sted som denne åndsretning.

I diskussionen om den teologiske placering må også fortalen og ikke mindst dens noteapparat have en vis betydning. Selve fortalen er nu og da omtalt i det foregående.

Derimod er der grund til her at gøre lidt ekstra ud af noteapparatet, da vi heraf må kunne læse, hvilken litteratur Ægidius bl. a. havde kendskab til og vel også satte højt. Foruden til Biblens skrifter er her henvisning til Luther og kirkefædrene, men også til Pseudo-Augustin, der var et meget læst og yndet skrift i det 17. og 18. århundrede. Dog er der også henvisning til Gottfried Arnold »Abbildung des Lebens der ersten Christen«,⁵⁵ den hidtil ukendte Mairs »Übung des wahren Christentums« og Will. Cave: »Erstes Christenthum«, der er oversat af bodsfromhedskredse.⁵⁶

Som tidligere nævnt er der kun få lighedspunkter mellem Freylinghausens salmebog og Varnæs-Psalmebogen, men én af disse fore-

kommer netop her i fortalen og er henvisningen til Gottfried Arnolds værk. Imidlertid er henvisningsmåden forskellig i de to tilfælde og så generel hos Freylinghausen, at det ikke kan siges, om det er samme sted, der hentydes til, hvilket gør, at man stærkt tvivler på, at Ægidius har taget sin henvisning fra Freylinghausen.

Hvad angår henvisningen til Kolos. 3,16: Lad Kristi ord i rigt mål bo hos jer, så I med al visdom lærer og påminder hverandre med salmer, hymner og åndelige sange og synger med taknemmelighed i Jeres hjerter for Gud, – så er den så ganske almindelig, at den findes i de fleste af samtidens salmebøger, ganske vist på forskellige steder; men den findes f. eks. hos Johs. Lavrentzen, 1709; »Stadt-Ministerii – zu Halle«, 1715; Freylinghausens, 1704; Brorsons »Nogle Jule-Psalmer«, 1732; Schrader, 1731.

For den hidtil foreliggende litteratur om Varnæs-Psalmebogen synes den Joh. Mairs, der henvises til ikke mindre end 3 gange i fortalen, at have været ukendt. Ved lidt af et tilfælde er det imidlertid lykkedes mig at finde den bog, Ægidius henviser til, og da den aldrig tidligere har været behandlet i denne forbindelse, vil en præsentation af den her være påkrævet.

Bogens egentlige titel må være

Religio et Pietas
sive
Vera veri Christianismi PRAXIS
Das ist
Das Wahre Christenthumb/
und seine recht-
schaffene ÜBUNG/ in Hundert und Zwölff
Predigten gezeiget/ – 57

Denne titel forekommer imidlertid først på 3. titelblad i denne omfangsrige bog; på 1. titelblad stod bl. a.:

Religio et Pietas
Das Wahre Christenthumb
und dessen Übung,

og på 2.:

Übung
Das Waren Christenthumbs

RELIGIO ET PIETAS:

Sive

Vera veri CHRISTIANISMI PRAXIS:

Das ist:

Das Wahre Chri-
stenthumb / vnd seine recht-
schaffene **W**EISE / in Hundert vnd Zwölff
Prediggen gezeigt / darinnen geleh-
ret wird :

- I. Wie imo gemein das wahre Christenthumb / nach denen beyden Wesentlichen
Stücken einer wahren Buß / vnd dero Früchten zu führen; Darbey auch von unterschied-
denen merckwürdigen Neben-Puncten satzbarer Vericht geschieht.
- II. Wie insonderheit ein recht-schaffener Christ Gottselig / Züchtig vnd Gerech-
te leben solle; da dann in viel Puncten Weise vnd Weg gezeigt wird; wie er sich 1. vornemblich
gegen seinem Gott. 2. gegen sich selber: vnd 3. gegen seinem Nebenmenschen gebührend zu
verhalten habe:

Giebetor in der Pfarckkirchen zu Geilndorff Lymburgischer
Gersschafft / an dem Wochentlichen Sect-Tag der Christlichen Gemein allda vor-
getragen / vnd nunmehr auff sonderbar unständig Vergehren / Bitt zu Ehren / der
Christlichen Kirchen zur Erbauung vnd fernem Fortpflanzung der wahren
Gottseligkeit in offentlichen Druck gegeben

Durch

M. JOHANNEM Mair von Augsburg / vorhin Lymburgischen
Pfarrern vnd Superintendenten zu Geilndorff / ansehn Pfarr-
rern zum Parfüßern vnd Seniore dem des Ministerii
A. C. in Augsburg.

Mit einem dreysachen Register: 1. Des Inbales jeder Predigt. 2. Deren
Biblischen Texten / welche in demselben erkläret werden. 3. Aller
band nachlicher Materien vnd Sachen / welche in den
predigten vorkommen.



M. DC.

L. I. V.

Zu D L S /

Bedruckt vnd verlegt durch Valchafar Kühnen / bestellern
Buch. Verckern vnd Händlern daselbsten.

Da Ægidius skulle foretage sin henvisning, slog han altså op på 2. titelblad, måske ud fra princippet om, at han ville undgå alle høje ord og måder at tale på, idet titlen de øvrige steder indledes med de latinske ord »Religio et Pietas«, religion og fromhed.

Bogen er trykt i 1654 i Ulm af Balthasar Kühnen og er på ialt 1136 sider plus 3 registre over henholdsvis materier og hver prædikens indhold, de bibelske steder, der er forklaret i prædikenerne, og endelig over de eksempler og lignelser, der bliver behandlet.

Før prædikenerne begynder, er der bl. a. et kobberstik af forfatteren, over hvilket følgende står prentet: »Bildniss. Herr M. Johann Mairs vonn Augstburg – Pfarrers zum Parfüssern und Senioris dess Ministerie A.C. daselbst, seines Alters im 40. und Predig Amts im 20. Jahr«, og under billedet »Wolffg. Kiliam Sculp. Anno 1654«, stikket er altså fremstillet samme år, som bogen udkom.⁵⁸

Bogen må være en jubilæumsbog, idet der findes en hyldest til forfatteren fra kolleger og venner, ialt 5 sådanne omtaler og dedikationer, alle på latin. Den første indledes med ordene »Magne Maire orthodoxe preco doctrinæ impigere –«,⁵⁹ hvorved en mindre karakteristik af Mairs er forsøgt.

Den 83. prædiken, der strækker sig fra pg. 852 til pg. 861, hedder: »Ein Christ singet geistlicher Lieder«, og teksten er Coloss. 3 v. 16, der i det hele taget er et skriftsted, der ofte forekommer hos Mairs. I denne prædiken findes mange ligheder med Ægidii fortale. Således findes henvisningen til Moses og Mirjam som »Exempel der Glaubigen im Alten unnd Newen Testament«, ligeså Debora og Barax, »der singen ein herrlich Gesang«. Desuden findes der hos Mairs adskilligt flere eksempler, og beretningerne beskrives betydeligt mere udførligt her.

Hvor Ægidius første gang henviser til Mairs (f), lyder hele denne passus: »Christus selber/ Matth. am 26. Capit. haben herrliche schöne Lobgesänge gewacht und gesungen. Die Glaubigen haben in der ersten Kirchen Einander mit Psalmen provociret/ mit diesen Worten: Qvis melius Deo fuo canet, Wer wird unserm Herr Gott besser angenehmer und liblicher singen können/ wie Tertullianus auch geschrieben hat/ und Hieronymus von den Bauren gemeldt/ dass sie/ wen sie zu Acker gefahren/ ihre Psalmen auff freyen Feld gesungen haben.«⁶⁰ Denne tekst, der hos Mairs altså er fortløbende, har Ægidius delt og i den indskudt lidt om oldkirken.

Af andre fælles citater kan nævnes, at begge henviser til Luther Tom. 8 Jen.; men hvor Ægidius i første tilfælde henviser til fol. 371, henviser Mairs til fol. 372, hvor Luther taler om fortrøstningen. Den senere henvisning til Tom. 8. in fin. er samme citat hos begge, ligesom også citatet fra In Meditation, af Augustin cap. 25, er fælles.

Stedet, Ægidius henviser til med (r), lyder hos Mairs: »Psalmi Dæmones fugant, spricht Basilius, Die Psalmen und Lobgesäng jagen die Teuffel von uns in die Flucht«,⁶¹ og umiddelbart forud herfor har også Mairs omtalen af David med henvisning til 1. Sam. 16,23.

Der er næppe tvivl om, at Ægidius selv har sammensat og forfattet fortalen. Så stor lighed udviser den heller ikke med Mairs, så man kan tale om nogen direkte afskrift; men der er tale om en væsentlig inspiration fra denne side, og man kan fristes til at formode, at Ægidius ikke selv har slået efter i sin Augustin, men nok i Luther, da han der har en lidt anden henvisning i det ene tilfælde end Mairs. Så meget ved vi altså nu om Ægidii bibliotek, at han der foruden Mairs »Religio et Pietas« har haft Luthers værker i Jena-udgaven, der i øvrigt skulle findes i alle præstegårdenes faste bibliotek. Efter al sandsynlighed har han tillige haft William Cave, Gottfried Arnold og måske også Liber Confessiones, det pseudo-augustinske værk. Det er dog et vist indblik i hans reoler, hvortil vi så kan lægge salmebøgerne, sådan som det er omtalt i det foregående.

Mairs er født allerede i 1614, hans bog udkom i 1654, og først i 1675 udkom Speners programskrift for pietismen »Pia desideria,« som Ægidius slet ikke røber kendskab til, altså 21 år senere end Mairs »Religio et Pietas«, der dog er præget af den spirende inderliggørelse og fromhed, som også titelbladet angiver med ordet praksis, selv om man ikke kan kalde bogen pietistisk.

Fortalen viser altså i noteapparatet ikke i særlig høj grad hen til pietismen, selv om den er repræsenteret, lige så lidt som selve fortalen, hvor det vel kun er i omtalen af formålet, man med god vilje kan spore pietismen:

»— — at samme kan tiene
Til GUDs Ære og dend Christelige
Kirkis Opbyggelse« pg. 2.

SLUTNING

Ægidius var en overgangsskikkelse. Derfor kom han også til at sætte sig ligesom mellem to stole, og på en vis måde var Varnæs-Psalmebogen da også en stjerne, der forholdsvis hurtigt forsvandt igen, og som kun var synlig på et mindre område. Alligevel må den siges at have været af væsentlig betydning som det pionérarbejde, den var. Pontoppidan optog store dele af denne den første dansk-sprogede slesvigske salmebog i sin fra 1740, der vel egentlig ikke havde været så påkrævet, dersom Varnæs-Psalmebogen havde været en »rigtig« pietetistisk salmebog, idet Pontoppidans sandsynligvis fremkom som resultat af en opfordring fra kongen.

Endnu i Den sønderjydske Salmebog, 1925, er der bevaret 11 salmer fra Varnæs-Psalmebogen, heraf 4 af Ægidius selv. Reminiscenser findes i Den danske Salmebog, hvor endnu 2 af Ægidii oversættelser er bibeholdt; nr. 380: »O Herre Krist! dig til os vend« og nr. 438: »Herre, jeg har handlet ilde«.

Varnæs-Psalmebogen gjorde sig gældende helt op til Norge, hvor mange af dens salmer blev anvendt i forskellige salmebøger.

Størst betydning har salmebogen dog ikke haft i sine salmer som sådan, men alene deri, at den overhovedet udkom som et selvstændigt arbejde, og betydningens centrum ligger ikke i kongeriget, men i Sønderjylland, hvor Ægidius sikkert også vil blive husket lang tid fremover for sin bedrift.

NOTER

1. Frederik Sneedorffs Samlede Skrifter, Anden Deel, København 1795, pg. 245.
2. Jfr. Hans Magles redegørelse for en Flensborg-salmebog fra 1641 i Sønderjysk Månedsskrift 1959, pg. 245ff. Der findes også en anden salmebog fra 1716 af dette navn.
3. Valdemar Ammundsen: »Varnæs-Salmebogens historiske Situation« i Festskrift til Professor J. Oskar Andersen, 1936, pg. 11. – Denne opfattelse deles f. eks. af F. Rønning, der i Den danske Kirkesang, 1928, pg. 55 skriver: »1717 udgav Præsten i Varnæs – – – en dansk salmebog, der væsentlig indeholdt oversættelser fra tysk, pietetistisk prægede.« – Også H. Hejselbjerg Paulsen har selv tidligere i en afhandling antaget denne almindelige opfattelse, jfr. Sønderjyske Årbøger, 1935, pg. 177.
4. H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjydsk Psalmsang 1717–1704, 1962, pg. 117.
5. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 133.

6. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 137, efter citering af Varnæs-Psalmebogens nr. 407, vers 16–17; lignende postulater fremkommer jævnlgt på pg. 132–145.
7. Valdemar Ammundsen, pg. 17f.
8. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 102.
9. På gravstenen staves hans navn Ægydius. – Der er ikke kendt noget billede af Ægidius.
10. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 77f.
11. Til en nøjere biografisk skildring henvises til Dansk Biografisk Leksikon, 1936ff VIII, pg. 109–111 og Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon III, pg. 217. – I Dansk Biografisk Leksikon er der imidlertid en meningsforstyrrende fejl, idet der dér står, at Ægidii moder, Mette, skulle være død 1660, det år, hvor Ægidii morfar døde ifølge Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864, 1932; desuden står der, at Gjøde Laurentzen blev gift anden gang 1681, hvilket stemmer med Arends. Ægidius er som nævnt selv født i 1673!
12. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 80.
13. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 79. Pastor Malling har meddelt oplysningen om Kortholdt.
14. Jfr. også Ludvig Holberg, der i sin Epistel nr. 226 skriver: »Da saae man Folk, med større Andagt at synge Latinske Psalmer, som de ikke forstode, end de nu siunge dem, som de have paa deres Moders Maal alleene, og forstaa: Man kunde da glæde sig ved at see, med hvilken Andagt en Stue-Pige udi Kirken intonerede sin In dulci Jubilo, og sin Puer Natus in Bethlehem, da man nu med Forargelse maa se, med hvilken Kaaldsindighed de synge reene Danske Psalmer, som de forstaae«, Epistler, Tomus III, 1750, pg. 201. – Man hører f. eks. nu katolikker klage over, at »det rigtige kultiske sprog«, latinen, er frataget dem, og modersmålet sat ind i gudstjenesten i stedet – og det til trods for, at så godt som alle forstår dette bedre end hint.
15. Et kort over, hvor i Sønderjylland kirkesproget var dansk eller tysk omkring midten af det 19. århundrede, findes bag i C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmerne Slesvig eller Sønderjylland, 1857.
16. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen i Sønderjyske Årbøger, 1935, pg. 176.
17. H. Hejselbjerg Paulsen påpeger også i sin disputats, at ved visitationer blev der aldrig spurgt om salmebøger og kun sjældent om salmesangen, jfr. pg. 56f.
18. Valdemar Ammundsen, pg. 19.
19. Valdemar Ammundsen, pg. 20.
20. Valdemar Ammundsen, pg. 19.
21. Dog har to salmer samme nummer, så nummereringen går altså kun til 414.
22. Hvor der i denne afhandling er citeret fra denne fortale, er citaterne hentet fra 1717-udgaven.
23. For en nøjere historisk behandling af dette tillæg henvises til H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 368ff og Hans Magle i Danske Studier, januar 1967: Nogle bemærkninger om Tønder Kirkemuseums udgaver af Varnæs-Salmebogen.
24. Skal bruges efter prædiken uden undtagelse i hele fyrstendømmet Slesvig.
25. Anders Malling mener dog, at der er mulighed for en selvstændig udgave i 1731, skønt det ikke kan bevises, at der – bortset fra titelbladet – eksisterer eksemplarer heraf, men ved trykfejl og lignende har han påvist, at en selvstændig udgave ikke kan udelukkes. – Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at trykkeren på nogle eksemplarer af 1717-udgaven på titelbladet angives at være »Fog«, medens der på andre og på bønnebøgerne står »Fogel«. Dette

samt at der på nogle titelblade står »Psalme-Bog«, medens der på andre står »Psalme-Bog/«, beviser, at der findes mindst to tryk af i hvert tilfælde titelbladet fra 1717.

26. Carsten Petersen: Slesvigske Præster, 1938, pg. 280.
27. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 155.
28. Se hertil H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 103–127, hvor der findes en ret nøje gennemgang af netop dette problem. – Der findes på Institut for dansk Kirkehistorie i København en liste med nøjagtig opgørelse over, hvor Varnæs-Psalmebogens salmer også findes i ældre såvel som nyere salmebøger med forfatterangivelse, forsåvidt denne kendes, udarbejdet af H. Hejselbjerg Paulsen, jfr. tillige H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 116ff og pg. 167ff. – Endvidere findes i Emil Brederek: Geschichte der Schleswig-Holsteinische Gesangbücher I, Kiel 1919, pg. 112–172 en fortegnelse over, i hvilke af de nævnte 20 nordtyske og slesvig-holstenske salmebøger, de enkelte salmer findes. Her er Varnæs-Psalmebogen dog ikke medtaget.
29. »oversatte i Tydske« må betyde »fra tysk«.
30. Udfærdiget til den offentlige gudstjenestes gud-helligede nytte og til husandagter.
31. Det ældst tilgængelige eksemplar i København synes at være 2. oplag af 2. udgave fra 1715.
32. Emil Brederek, pg. 57.
33. Jfr. Emil Brederek, pg. 3ff. – Det eneste eksemplar, det har været muligt at fremskaffe i København, er udgaven fra 1694, 8. eller 9. udgaven.
34. Jfr. Emil Brederek, pg. 15ff og pg. 112ff.
35. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 104ff.
36. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 89 og 91.
37. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 92ff og 96.
38. Slogs Herred omfatter netop disse 6 sogne.
39. Joh. Chr. Fabricius den ældre 1696–1716; den yngre 1717–1721.
40. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 98 note 64.
41. Jfr. Valdemar Ammundsen, pg. 13f. – Vedrørende student Clausens og professor Steenbuchs indblanden i sagen og hele det spegede efterspil henvises til Valdemar Ammundsen, pg. 11–23; H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 99–103 og Kirke-Leksikon for Norden II, pg. 223. – Steenbuch karakteriseres iøvrigt som en fuldgod repræsentant for pietismen, jfr. Bjørn Kornerup: »To engelske Opbyggelsesbøger fra det 17. Aarhundrede« i Kirkehistoriske Samlinger, 7. Række 6. Bind 1. Hefte, pg. 78.
42. Jfr. kortet bagest i H. Hejselbjerg Paulsen.
43. Henholdsvis pg. 150 og pg. 152 note 189.
44. Dansk Biografisk Leksikon, VIII, pg. 109.
45. Jfr. dog Anders Malling, der i »Af Sønderjyllands Salmehistorie«, 1949, pg. 295, mener, at salmebogen har været indført i Flensborgs danske menighed.
46. Blom Svendsen: Norsk Salmesang, Bergen 1935, pg. 206f.
47. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 150.
48. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 160f.
49. Dog holdt den sig i Ullerup iflg. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 159, til ca. 1880, hvilket sikkert skyldes, at Varnæs og Ullerup sogne støder op til hinanden.
50. Jfr. H. Hejselbjerg Paulsen, pg. 163.
51. Jfr. Kirke-Leksikon for Norden IV, pg. 302.
52. Jfr. Anders Malling: Dansk Salmehistorie, 1962–66, I, pg. 398.

53. Jfr. Anders Malling: Dansk Salmehistorie, III, pg. 315ff.
54. Jfr. Anders Malling: Dansk Salmehistorie, IV, pg. 236ff.
55. Født 1666 i Sachsen, kirkehistoriker, død 1730, jfr. Kirke-Leksikon for Norden I, pg. 147f.
56. Engelsk kirkehistoriker, død 1713, jfr. Kirke-Leksikon for Norden I, pg. 489.
57. Den kongelige Bibliotek, katalog nr. 3-218.
58. Billede af hr. M. Johann Mairs fra Augsburg, sognepræst i Parfüssern, øverste i præstekollegiet sammesteds, da han er i en alder af 40 år og har haft prædikeembede i 20 år; A.C. er sandsynligvis en forkortelse for Anni Currentis, indeværende år; A.C. kan dog også stå for Augustanae Confessionis for at vise, at Mairs bekender sig til Den augsburgske Bekendelse og altså er luthersk protestant.
59. Til den store rettroende Mairs, kundskabens energiske Herold.
60. Christus har selv i Matt. 26 (vers 30) våget over og sunget herlige og skønne lovsange.
De troende i den ældste kirke har udfordret hinanden med disse ord: Hvem kunne besynges Gud Herren mere velbehageligt og kærligt, som Tertullian også har beskrevet det, og Hieronimus har fortalt det om bønderne, at de, når de vandrede ud på marken, har sunget deres salmer i den frie luft, på marken.
61. Det latinske citat er lig med det tyske: Salmerne og lovsangene jager djævelen på flugt bort fra os, altså når man synger dem.

TILLÆG 1: Fortalen til Varnæs-Psalmebogen.

- Pg. 1. AT mand saa vel i det
gamle som nye Testamente
GUD til Ære har siunget
Aandelige Psalmer/ vidner mange E-
xempler; saa læses om Mosis og Mi-
riams/(a) Deboræ og Baraks/(b)
Davids i hans Psalter-Bog/ Josa-
phats(c) og anderes Lofsange. I dend
første Nye Testamentis Kirke har de
Troende efter Christi og hans Disci-
plers Exempler(d) siunget deris
Psalmer.(e) Der opmuntrede dend
ene dend anden/ og sagde: Hvo kand
allerbedst siunge sin GUD?(f) Cy-
rillus formelder om de første Christne/
at de har siunget deilige Psalmer i
deris Forsamlinger/ og i særdelighed
ved dend hellige Naaderis Brug/ saale-
dis: Kommer hid/ smager og
seer/ hvor venlig Herren er?(g)
Eusebius skriver/ at Plinius Secundus har/
der mand handlede saa græsselig med
de Christne/ holdet Keyseren Trajano
for, at hand/ uden at de ikke ofrede
- Pg. 2. de hedniske Afguder/ intet andet havde
erfaret om deris GUDs-Tieneste/ end
at de for Solens Opgang med Psal-
mer lovede Christum som dend sande
GUD(h) O! hedniske Blindhed/
ligesom det var Synd/ at bekiende og
prise Christum som dend sande GUD.
Hieronymus siger om de troende i dend
første Kirke/ at de har siunget Psal-
mer ved Jordens Forarbeidning paa
Marken.(i)
Ligesom nu mange aande-riige
Mænd i vor Kirke har efterfuldt de
Gamlis Exempel/ og til en gudelig
Andagts opvækkelse giort og ladet ud-
gaa nyttelige Sange/ saa kommer og
iblant deris Tal nærværende Psalme-
Bog/ paa gode og fornemme Venners
Tilskyndelse/ frem for Lyset/ i dend gode
Forhaabning/ at samme kand tiene

til GUDs Ære og dend Christelige Kirkis Opbyggelse. Herhos er at merke/(1) at adskillige af de formodelig beste tydske Psalmer ere oversat i det Danske Tungemaal (i hvilket mand hidtil ikke har fundet dem) og det i det mindste efter meningen/ naar det ikke føjelig har ladet sig giøre plat efter Ordene. Hvorved (2) at merke/ at mand ved denne Oversættelse har brugt adskillige Psalme-Bøger/ som ikke stemme over et i alle Psalmer. Der mand har udvalt det/ som syn-

- Pg. 3. tes best at være; til Exempel: I dend Schlesvigske Psalme-Bog finder mand i dend Sang: Warumb be-trübst du dich mein Hertz etc. v. 7. En merkelig Forandring/ der det Ord Habacuc udsluttis/ hvilken mand og har efterfuld. (3) Ere her udi de fleste Danske Psalmer her og der lidet forandret og efter Forsettet og Forhaabning forbedret. I særdelighed ere de/ som fordem vare oversatte i Tydsken/ noget nøjere reguleret efter dend Tydske Hoved-Text/ fra hvilken/ og tillige fra hvis rette Mening de her og der ere afviget/ saa at og under tiden merkelig noget er tilsat/ som Hoved-Texten ikke indeholder. Det er jo got og nytteligt/ at mand siunger de Aandelige Sange med samme Ord og Ords Mening/ som de af Aanderriige Mænd ere forfattet med/ hvilket særdelis er at merke i Henseende til de Psalmer som/ D. Lutherus har gjort/ samme har deris Oprindelse af en høj og riig Aand. Hvad er da yndeliger/ end at mand kand siunge i det Danske Tungemaal saa/ som dend højoplyste Mand har meent og skrevet det? Hand klagede allerede til sin Tid/ at de forfalskede hans Psalmer.(k) I denne Bog ere (4) mange nye Christelige Psalmer/ iblandt hvilke de ere de

Pg. 4. fleste/ som ere gjorde over de Søndags- og Højtids-Dages Evangelier. Mand har (5) undslaaet sig fra alle høje Ord og Maader at tale/ og rettet sig/ efter som de Enfoldige kunde begribe det med Enfoldighed og Tydelighed. (6) Saa er og denne Bogs Henseende allermest til fromme Christnes Privat- og Huus-Andagt/ som heri maa skee ville søge nogen Opbyggelse. Mand har (7.) agtet for gavnligt/ at sette en liden dog nyttelig Bønne-Bog dertil i allehaande Anliggende. Efterdi nu/ Gunstige Læser! denne Psalme-Bog leggis en hver for Øjen til GUDs Æris Udbredelse/ og Christi Menighed til Nytte/ saa døm ej ilde derom/ men annam dend i Guds-Navn med et got Hierte/ og øv dig derudi med ald Flid. Siung/ bed/ og vandre paa GUDs Veje/.

Forret dit Kald med Trofasthed/
Saa skalt du Gunst af Himlen eje/
Som dig paa ny er vist bered/
Thi dend/ som slaar til GUD sin Lid/
Forlader hand ej nogen Tid.

Thi hvad er saliger/ end at siunge aandelige Viser? Paulus formaner dertil saaledis: Paaminder eder selv med Psalmer og Sange og aandelige Viser/ og siunger yndeligen for HERren i eders Hierte (1). Lutherus siger: Jeg vilde gierne/ at Ungdommen/ som dog ellers maa og skal undervises i Music og andre gode Konster/ havde noget/

Pg. 5. paa det de kunde blive løs fra Bole-Viser og kiødelige Sange/ og i deris Sted lære noget nytteliger(m). Hvad er nytteliger og trøsteliger end at siunga andægtige Psalmer/ de kunde ofte opmuntre/ kraftelig røre og glæde Hiertet. Augustinus siger om sig selv/ at hand gik i Kirken/ og hørde Davids Psalmer siunge/ og udgydede sine Taarer derved.(n) Hvor bitterlig graad jeg/ siger hand/ under San-

gen? hvor kraftig blev jeg beveget
 formedelst din velklingende Menig-
 heds Røst(o) Davids Psalmer kaldis
 søde Sange.(p) David fordrev dend
 onde Aand fra Saul med sin Har-
 pa.(q) Basilius siger/ at Psalmer for-
 driver de onde Aander.(r) Paulus
 og Silas siunge og lovede GUD i deris
 Fengsel(s); saa heder det da i Sandhed:

Naar jeg i Nød gjør Bøn og Sang/
 Er Hiertet frit fra Angst og Trang/
 Din Aand saa vidner/ at det her
 En Forsmag mig til Livet er.
 Saa bliv da/ kiere Siæl/ din
 GUD troe med Bøn og Sang/ du
 lever her i en Jammerdal/ lad samme
 være dig som Josaphats Dal/ en Lofs
 Dal(t)/ at de siunger GUD Lof for

- Pg. 6. hans Godhed/ indtil du endelig gaar
 ud af denne Jammerdal/ og med Sime-
 on glædelig siunger: HÈrre! nu lader
 du din Tienere (Tienerinde) fare i
 Fred.(u) I Himmelen skalt du siunge
 Mosis/ GUDs Tieneris/ Sang/ og
 Lammets Sang/ og sige: Store og
 underlige ere dine Gierninger/ HÈrre
 almægtige GUD. Augustinus siger:
 Jeg skal være lyksalig/ ja/ i Sandhed
 evig lyksalig/ naar jeg efter dette Le-
 gemes Opløsning bliver værdig/ til at
 høre de Himmelske Sange/ som siun-
 ges af det Himmelske Fædre-Lands
 Borgere/ og af de Salige Aanders
 Herskarer/ til dend evige Konges Lof;
 Lyksalig/ ja over ald Maade lyksalig
 skal jeg være/ naar jeg og agtis vær-
 dig at siunge saadanne Psalmer.(w)
 Halleluja! Maatte jeg staa/
 Hvor alt livsaligt klinger/
 Der mand i Bestandighed
 Hellig/ Hellig siunger.
 Dend trofaste GUD gjøre os troe
 og bestandig i hans Tieneste/ at til-
 bede/ elske og love hannem her timelig
 og hisset evindelig/ formedelst Chri-

stum vor HERre/ Amen. Dette
ønsker af Hiertet dend/ som søger at
Befordre Christi Ære.

NOTER til Fortalen (med fortalens ortografi):

- (a) Exod. 15:1.
- (b) Judic. 5:1.
- (c) 2. Chron. 20:21.
- (d) Matth. 26:30.
- (e) 1. Cor. 14:26. Conf. Arnolds Abbild. des Lebens der ersten Christen/
P.1.L.2.c.2.p.188.
- (f) Joh. Mairs Übung des wahren Christenth. p. 854.
- (g) Will. Cave Erstes Christenthum Part 1. cap. 11 pag. 363.
- (h) Euseb. Hist. Eccl. 1.3.c.27.
- (i) J. Mair 1.c.
- (k) Dritte Vorrede Über sein Gesang-Buch/ Tom. 8. Jen. fol. 371.b.
- (l) Coloss. 3:16.
- (m) Luth. Erste Vorrede über die geistlichen Lieder/ T.8. Jen. in fine.
- (n) Lib. Conf. 10.c.33.
- (o) Lib. Conf. 9.c.6.
- (p) Syr. 47:11.
- (q) 1. Sam. 16:23.
- (r) Joh. Mair 1.c. p. 860.
- (s) Act. 16:25.
- (t) 2. Chron. 20:26.
- (u) Luc. 2:29.
- (w) in Medit. c.25.

TILLÆG 2.

Ægidii slægt:

